

6/2021
ноябрь – декабрь

Къарчыгъа

0+

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

2022

Шырчы Къазакъны 190 йылдыгы

*Атқай,
Дағыстанны халқ шапи*

СЫНЫ БИЗГЕ – АСХАРТАВ!

Йырчы Къазакъ –
Девюр чыракъ, деврен булакъ!
Йылдан-йылгъа
Йыры ювукъ, оъзю йыракъ.
Теренине сайлыкъ эте сёз макътав.
Къабуру ёкъ,
Сыны бизге – Асхартав!

Мен Къазакъман, Къазакъман

Мен Къазакъман, Къазакъман,
Дагыстанлы Къазакъман.
Тавлар булан тюзлеге
Алты ай ёл узакъман.
Тенгириден гелген язывгъа
Темирлерден ясап къакъган къазыкъман.
Темирлейин къатты дерт ютуп,
Тюлюбюз тунукъ...
Янгырмай, бюркев гетсе языкъман.
Тюлюбюзде туман бюркев ёл бара,
Денгизлейин дерт таркъалмай тул бара.
Денгизлейин дерт таркъалмас ёллардан
Къысас къопгъан халкъ бара.
Башыбызгъа таймас къысас къопгъан сонг,
Не этерибиз билмей къыйын гъалыбыз...
Гёнгюрешип сёз де айтсакъ,
Гёзюбюзден къан булан яш ал бара.
Гёзлеринден бюлдюр-бюлдюр яш салыш,
Дос-къардашлар сама этсин къайгъыбыз
Гъакъдан мадат тилей туруп ялbara.

БИРДАГЪЫЛАЙ... КЪУМУКЪЛАНЫ ГЪАКЪЫНДАР

А.А. Бестужев-Марлинский

«...француз тилни билеген адам Европада оъзюн нечик эркин гъис эте буса, татар тилни билегенлер де Азияда оъзюн шолай гъис эте».

(1831-нчи йыл язгъан кагъызындан)

М.Ю. Лермонтов

Татар тилни уйренме башладым, о тил мунда (Кавказда) ва савлай Азияда, Европада француз тил йимик, гъажатлы...»

(1839-1840 йылларда язылгъан кагъызындан).

Т.Т. Макаров

«Татар тилде сёйлейген бары да къавумлардан мен айрокъда къумукъланы бек ушатдым. Олар сёзүнде табулагъанлыкъ якъдан да, Европаны культурасына ювукълукъ якъдан да, оъзге къавумлардан айрыча болуп гёрюне. Бизин Кавказ асгерлени сол къанатында орунлашгъан къавумлар барысы да, оъзлени тилинден къайры, къумукъ тилде де сёйлей».

(1848-нчи йылда Тифлисде чыкъгъан къумукъ грамматикага язылгъан гиришив сёзден).

Л.Н. Толстой

«Къумукъча охумагъа башладым. Къумукъ тил – тюрк тиллени бириси, о тилде татарлар – къумукълар сёйлей».

(1851-нчи йылны гюнлюк тептериндеги язывлардан).

Академик А.Н. Кононов

«Къумукъ тил Темир-Къазыкъ Кавказда, Закавказияда Азербайжан тил йимик, халкъ ара тил болгъан».

(1985-нчи йылда чыкъгъан китабындан).

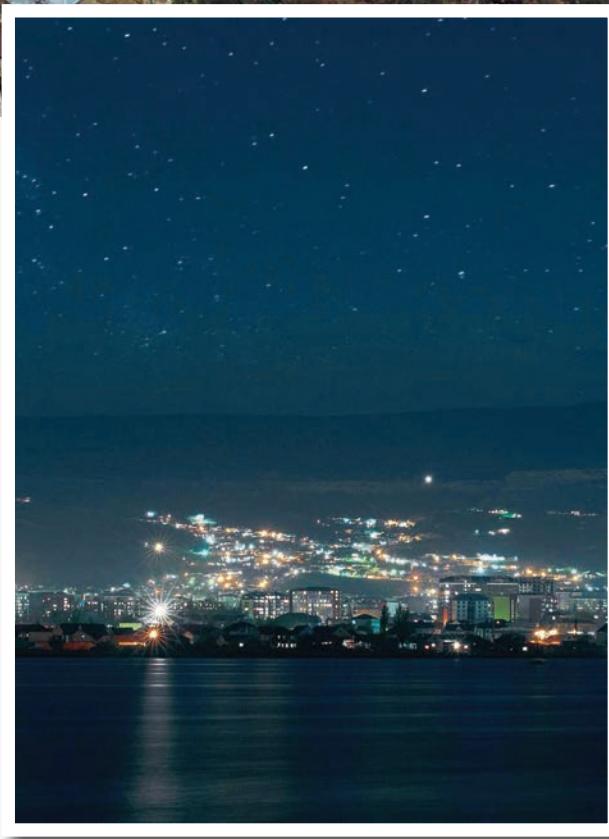
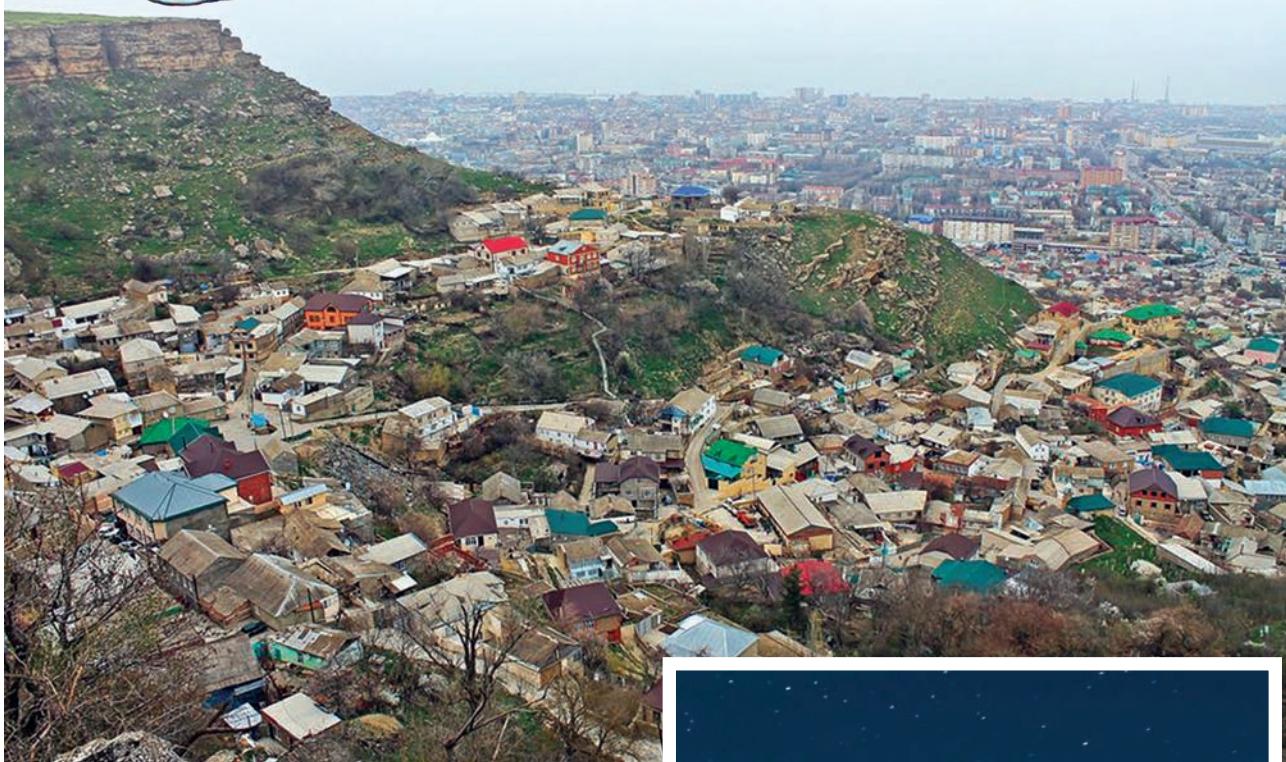
Н.А. Баскаков

«Къумукъ тилни кюрчюсүнде, къараачай-балкъар, къырымтатар тиллер булан янаша, бырындан гелеген булгъар, хазар ха-сиятлар бар».

(1969-нчу йылда чыкъгъан китабындан).

Авулум! Юртум! Шоғбәрим! Баммат Атаев

ТАРГЪУ

Инг бирингъы къумукъ юртланы арасында Таргъуну атын башлап эсгерме тюше. Ол бизин республикасыны таҳшагъары Магъачкъаланы тавлагъя бакъгъан ягъында ерлешген. Таргъутав шо юртну баш белгиси.

Эсги къабурларын къазып юротген ахтарывларда табылгъан маркъар савут-сабалагъа, темир къылычға, окъланы темир учларына, ташминчакълагъа ва оyzге түрлю матагълагъа кюрчюленип, совет алимлер – археологлар В. Котович, Е. Крупнов Таргъу бар бойда яшав бизин девюрден алдагъы 1 минг йылны аввалында, демек, гъалиден 3 минг йыллар алда, Сарматланы заманында башлангъан деп билдире.

Бизин девюрню VI асрусунда Дагъыстангъа Иран шағыны асгерлери,

VII асруда араб халифлени черивлери елевчю чапгынларын башлагъанда, гъалиги Таргъу бар бойда Семендер деген шагъар болгъан деп языла. «Тарихи Дербентнаме» деген китапда айтылгъан күйде, таргъулар-семендерлилер араблагъа къаршы 150 йылдан да артыкъ вакътини ичинде къаршылыкъ билдирген.

IX-X асруларда Семендер Каспий денгиз ягъаны инг уллу шагъарларындан бириси. О шо девюрде алдынлы саналагъан Хазар пачалыкъны тахшагъары.

XVI асруну экинчи яртысында Таргъугъа Москва пачалыгъыны вакиллери къатнамагъа башлай. 1570-1580-нчи

йылларда Таргъуда пача Иван IV-ны вакиллери бола.

1666-нчы йылда Дагъыстангъа сапар чыкъгъан туркиялыш таварихчи Эвлия Челеби, Таргъуну шо девюрюн суратлап, исси сёзлер яза, онда халкъны парахат яшамагъа сюегенлигин эсгере.

Шагъарда шо асруда болгъан голландиялыш савдюгерчи: «Таргъу Дагъыстан элинде инг уллу шагъар... онда 8 мингге ювукъ адам яшай», – деп яза.

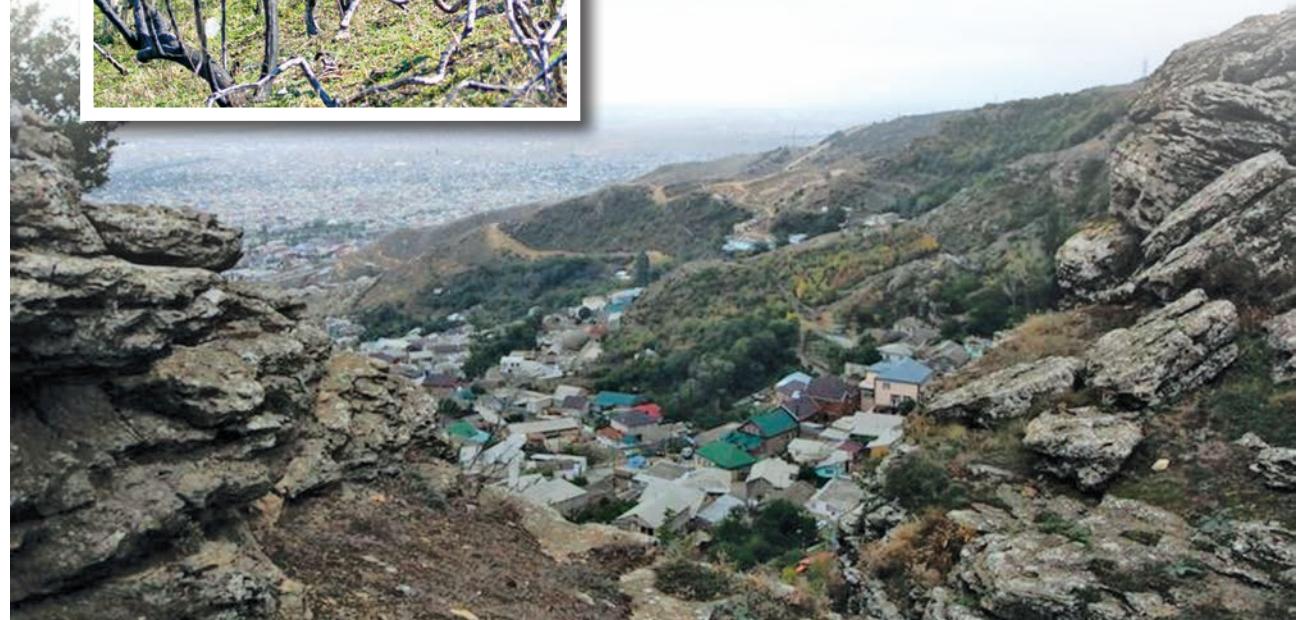
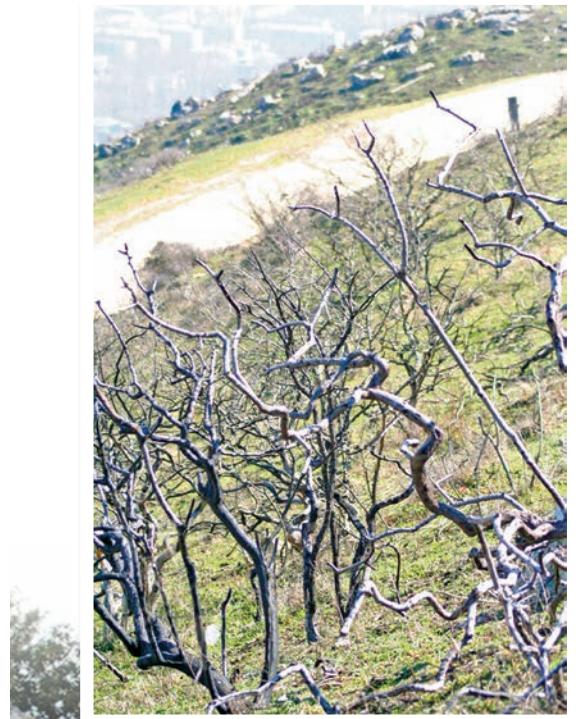
XVII асруну экинчи яртысында Персиягъа денгиз булан сапар чыкъгъан Степан Разин де, Таргъуну денгиз ягъасында тоқътап, отряды учун сурсат алгъян.

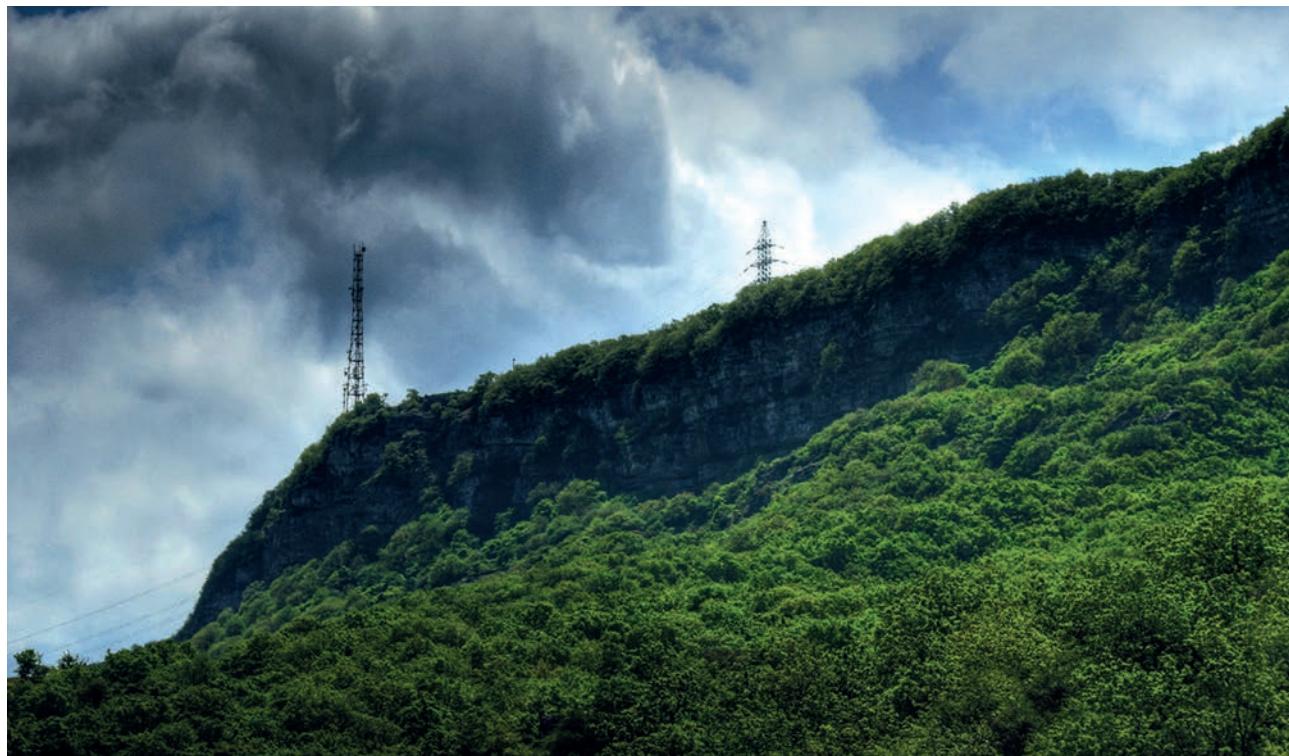
XVIII асруда Таргъугъа орус пачаны вакиллери кёп геле башлагъан, Таргъуну Москва булангъы аралыкълары гючленген.

Пётр I пачаны Таргъугъа гелювю айрыча агъамияты булангъы иш. Шо агъвалат 1722-нчи йылны август айында болгъян. Таргъуну шавхалы Адилгерей пачаны гюнлюк ёлгъа алдына чыгъып шат къаршылагъан, уюне чакъыргъан. Уллу пачалыкъны оyr гъакъыллы падишагъы Таргъуда бир нече гюн яшагъан.

XIX-нчы асруда пача ва Иран шагъ бир бири булан давлар юрютегенде, орус асгерлер учун Таргъу аслу бекликлени бири бола.

Декабрист, язывчу Бестужев-Марлинский ва пача гъукму чыгъарып

давгъя йиберген шаир А. Полежаев 1829-1830-нчу йылларда Таргъуда хыйлы гюнлер яшагъан, чебер сатырлар язгъан.

ХХ асруну башында, айрокъда 1905-1907-нчи йылларда, биринчи орус буржуазия-демократ революцияны йылларында таргъулар бийлерден топуракъланы чыгъарып алмакъ учунгъу ябушувчу гъаракаттъа къошуулгъан. Оланы шо гъаракатына белгили революционер Жалав Къоркъымасов ёлбашчылыкъ этген.

Таргъулу Жалалутдин Атаев де Къоркъымасовну ябушувчу ёлдашы болуп иш гёрген. Жалалутдин Атаевни уланы Салавутдин Атаев медицинаны профессору. Ол адамны ич санларына: юрекге, оыпкеге, буюрекге операция этеген уллу хирург гъисапда танывлу ва Магъачкъаланы больницаларыны биринде ишлей эди.

Таргъулу алим ва совет къуллукъчу Арсен Атаев экономика илмуланы доктору деген атгъа ес болгъан. Ол ДАССР-ни Министрлер Советини жаваплы къуллукъчусу эди.

Таргъулу шаир къызы Шейитханум Алишева Москвада М. Горькийни атын-дагъы литература институтну битдирген. Ол бир нече шиъру китаплар чыгъаргъан.

Жаминат Керимова таргъулу шаир къызланы бирдагъысы. Ону «Насибими-ни излеймен» деген биринчи шиъру китабын охувчулар кёп сююп къабул этди.

Шо юртлу Ибрагим Шабаев шиърлар ва хабарлар язгъан. Ону яшлар учун «Гёммек бизин кёгюбюз» деген шиъру китабы печатдан чыкъды.

Спорт оюнларда да таргъулу яшёрюмлер уллу уystюнлюклеге етишген. Насрулла Насруллаев тутушуп ябушувдан дюньяны чемпиону деген атны алды. Шо юртлу Сайпулла Абсайитов буса тутушуп ябушувда Олимпия оюнлары чемпиону болду.

Таргъудагъы орта школада 800-ге ювукъ яш охуй, олагъа 45 учитель дарс бере.

Учитель коллективде педагогика ишни усталары аз тюгюл. Оланы арасында ДАССР-ни школаларыны ат къазангъан учители Магъамматвакил Темиров да ишлеген. Ол учителлик касбусу булан янаша шиърлар, хабарлар да яза эди. Ону чебер асарлары «Ленин ёлу» газетде, «Дослукъ» альманахда печать этилген.

«Къарчыгъаны» архивинден,
1983 й.

Рукъият Устарханова

ЭСДЕ ЁКЪДА...

Эсде ёкъда гуз гече,
Къалын къар явуп къалды.
Чакъырылмагъан «къонакъ»,
Чакъны исивион алды.
Циркдеги акъ пиллеге
Ошай энни тавлар да.
Гётермей сувлу къарны,
Кёп тереклер бавларда.
Юртлулар тереклени
Къары тюшсюн деп къагъя.
Сыныкъ тюплеге сувукъ,
Сюлчедей бузлар тагъа.
Чёпленмеген алмалар
Уышюйбюз деп «кантыллай».
Къалкъы башда буюгъуп,
Гёгюрчюнлер къартыллай.
Бюрюшген чечек башлар.
Гюн ёкъгъа сувукъ арта.
Кеп алыш гиччи яшлар,
Къардан холалар ата.
Къулакълары саллангъан,
Кюляйым да гъанцыллай.
«Гирмеге къоюгъуз», — деп,
Уйню эшигин тырнай...

Къышлайғын къушлар

Къарапайлар, къаргъалар
Къышда да бизде къала.
Жагъалар авлакъланы
Къаравул этме ала.
Къырларда, къотанларда
Ем излей къаракъушлар.
Ала савусгъан къарда
Къоя тюрлю накъышлар.
Исси якълагъя гетген
Къушланы эсге сала.
Будай бюртюклер атсанг,
Сююне, чёплеп ала.
Къышгъы къушлар заман бир,
Жырыллап юрек ача.
Гечелер тюшлеринде,
Язгъы айлагъя уча.

Художник Т. Латифова

Таргъутойв-дослукъну таву!

Артынга агъачлыкъ,
Алдынга шагъар,
Юртларынг яраты,
Ярыкълы яшав,
Бары да тавлардан
Сен танывлусан,
Кёп затгъа шагъатсан,
Бизин Таргъутав.
Шавхаллар оъзлеге
Къарши тургъанны,
Жазалап, устьюнгден
Тюпге атгъанлар.
Эл учун кютмеге
Намус тюшгенде,
Эл батырлар кютюп,
Оълюп ятгъанлар.
Досгъа дос болмагъа,
Душмангъа – душман
Бажаргъан бизин халкъ
Тарихге бакъсакъ,
Таргъугъа тебинген
Акъсакъ Темирлан
Дагъыдан-дагъы да
Болгъан дей акъсакъ.
Баракалла сагъа,
Таргъуну халкъы,
Тувгъан, яшагъан,
Орусхан, Орусбий,
Орус кюй булан

Аткъай,
Дагъыстанны халкъ шири

Дослукъну башлагъан!
Шондан сонг Таргъуну
Турна гёз йимик
Сюзюк булакъ суvu
Татывлу акъгъан.
Волгадан денгизге,
Денгизден бизге
Гелеген гемеге
Маягъын якъгъан.
Икрамсыз Иран шагъ
Бизге чапгъанда,
Таргъулар тартынмай
Давгъа да гетген.
Оруслу гъакъыллы
Пётр пачасын
Аш булан, къаш булан
Къабул да этген.
Дослукъну таву,
Ташынгдан мюлк бола,
Сувунгдан дарман,
Сыртынга сав шагъар
Оърленме тура,
Халкъынга гёрюне
Айлана бар ян.

БОТАЮРТДА – КЪУВАНЧЛЫ ЁЛУГЪУВ

Хасавюрт райондагы Н.П. Жердевни атындагы Ботаюрт орта школада язывчулар, шаирлер булан кёп ёлугъувлар ойтгерили. Бу гезик шолай ёлугъувну Ботаюрт орта школалы вакиллери яшлар учун чыгъаңгъан «Къарчыгъа» журналны редактору, язывчулар бирлешивню къумукъ секциясыны ёлбашчысы, жамият чалышывчусу, таржумачы, Россияны язывчуларыны союзуну члени, Дагъыстан маданиятны ат къазангъан къуллукъчусу, Пачалыкъ савгъатны лауреаты, Дагъыстанны халкъ шаири Шейит-Ханум Алишева булан ойтгердилер. Ёлугъувну юрютегенлер Женнет Мусаева ва Оксана Изитдиновна бири-бирин алышдыра туруп, Шейит-Ханум Алишеваны яшаву ва яратывчулугъу булан охучу яшланы таныш этди.

Шейит-Ханум Алишеваны поэзиясы къумукъ халкъгъа, ана топуракъгъа, тувуп оысген Таргъу тавуна, сюовге, дослукъгъа багъышлангъан. Таргъутав – къумукъну бырынгъы тахшагъары, беклик къаласы, беклик ташы. Сююмлю шаирибиз бырынгъы къумукъ юртубуз Таргъугъа багъышлап кёп шиърулар яратгъан. Таргъуну халкъыны оызден ва асил къылышылары яшдан берли ону къылышыларына къыйылгъан ва юргине синген. Шейит-Ханум Алишева оызюню асарларын къумукъ тилде яратагъанда иимик, орус тилде де яратса, ону асарлары башгъа тиллеге де таржума этилинген. Шейит-Ханум гертиденде табиатдан гелген шаир. Нечакъы йыллар гетсе де, заманлар алышынса да бир күйде оызюне ишине, оызюню Ватанына, ана тилине амин болуп бир де алышынмагъан күйде къала. Шейит-Ханумнун шиърулары, бары да асарлары уллу сюовден яралгъан. Ол оызю де Уллу шаир болмакълыгъы шогъар шагъатлыкъ эте.

Ёлугъувну башында Ботаюрт орта школалы директору Гъажиев Марат Сраждинович ва директорну заместители Дагъыстанны ат къазангъан муалими Раджабова Патимат Шамильхановна, Алисолтанова

Хажав Багъатовна шаирни гъакъында бек арив сёзлей туруп, гелген къонакъланы исси къаршыладылар.

Бекеева Камила, Гъажиева Альбина, Курашева Мадина, Ибрагимова Сайбат, Абдурашидов Рашидбек, Шаихова Амина шаирни къумукъча, орусча, ингилисча шиъруларын ончада чебер охудулар чы, гъатта тамашагъа къалып, шаир гъакъ юрекден бу пагъмулу яшлагъя баракалласын билдири.

Ботаорт школада кёп-кёп пагъмулу муалимлер бар. Шоланы бири Къабартиева Барият Абдурашидовна Шейит-Ханум Алишевагъа багъышлап язгъан шиърусун 5 А класы охувчу яшлары Гъажиева Амина, Солтангишиева Асият, Биярслanova Маржан, Саувова Хадижә, Абдуллаева Разия уста кюйде охудулар.

Ботаорт орта школада кёп йылланы узагъында оьсюп гелеген наслугъя ана тилни сырларын уйретеген, ана тил ва адабият дарсланы муалими Мурзаева Ильмагъият Солтанамидовна шаирни яратывчулугъу гъакъында таъсирли кюйде сёйледи. Орус тилде таржума этилген шиърусун чебер кюйде охуду, орус тиллени муаллими Умарова Испаният Сайпутдиновна. Школаны муаллим къызлары шаирни «Ата юртум» деген йырын йырладылар. Сонг да Шейит-Ханум Алишева гёчюрген савлай дюньягъа белгили бизин Расул Гъамзатов язгъан «Турналар» деген йырны яш муалим къызыбыз Салимова Зиярат Жапаровна йырлады. Дагъы да муаллим къызлар Айшат Акайчикова ва Дженнет Мусаева оъзлер язгъан йырланы да бағышладылар.

Аралаш шиърулар ва йырлар булан шаирни къалам къурдашларына да сёз берилди.

Хайбуллаева Паху Хайбуллаевна, Россияны журналистлерини союзуну члени, Россияны язывчуларыны союзуну члени, «Дагъыстанлы къатын» журналны редактору. Атаева Гёгюр-

чон Багъавдиновна, Россияны журналистлерини союзуну члени, Россияны язывчуларыны союзуну члени, «Къумукъ туз» газетни редактору, Дагъыстан маданиятыны ат къазангъан къуллукъчусу, педагогика загъматны ветераны, Дагъыстанны билим беривуюн Отличники, «Къумукъ туз» газетни мухбири Алимгъажиев Магърам Къайырбекович, Кёстек орта школаны къумукъ тиллени муаллими, шаир, Россияны язывчуларыны союзуну члени Супуяханым Гъасановна Бийболатова, Хасаев Наби Магъаматович Хасавюрт район управленияда ана тиллени методисти – оъзлени сёйлевүндө шаирни яратывчулугъу гъакъында хабарладылар.

Бу ёлугъувда 6 А класы охучу къызы Бекеева Камилагъа айрыча тергев берилди. Камилагъа ана тилин кёп сюегени ва адабият асарны чебер охуйгъаны учун «Абусупиян» деген къумукъ китап издавтельствону ва фейсбукдагъы «Къумукъ тил ва адабият» деген гюпню атындан Рашит Гъарунов ва «Къумукъ туз» деген газетни редакциясыны атындан Гёгюрчон Атава «Къумукъ халкъ авуз яратывчулугъу» деген китап савгъят этдилер.

Ёлугъувну ахырына таба Шейитханум Алишевагъа сёз берилди. Шаир яшлагъя ва Ботаорт орта школаны ёлбашчыларына ва муалимлерине гъакъ юрекден разилигин билдири ва оъзюню китапларын савгъят этди.

Шатлы чараны ахырында Женнет Мусаева ёлбашчылыкъ этеген «Яш пагъмулары» деген яшланы хору арив йырлары булан жыйылгъанланы хыйлы гёнгюн алды.

Ёлугъувну тамамлай туруп Оксана Изитдиновна гелген бары да къонакълагъа баракалла билдири. Эсделикге суратлар чыгъарылды.

Женнет Мусаева
муаллим, шаир

КЪАРДАШ ХАЛКЪЛАРЫНЫ АДАБИЯТЫНДАН

Дагъыстанны халкъ язывчусу! «Чёллени торгъайы» Бийке Кулунчаковагъа 75 йыл! Оымюрюнү бир гёзел оърюне етген Бийкебизни сыйлы байрамы булан гъакъ юрекден къутлай туруп, къушланы чарнав англары къартаймай, къысматыны аламат агъвалатларын янгырыкълы занглар йимик эсине сала турсун учун, ал тангларын чёллерини торгъайларыны англы сеслери торласын! – дейбиз.

Бийке Къулунчакъова Ислакъевна – язывчу, шаир, драматург Дагъыстанны Ногъай районунда тувгъан, оъсген. Бир нече йыл юрт мактаплар да муаллим болуп ишлеген. 1969-нчүйдән тутуп Магъачкъалада яшай. Ол бир нече китаплар чыгъяргъан. «Чёллени акъ къызы», «Чёллени торгъайы», «Яшлыгъымны орамы», «Бир агълюде», «Казбек». Бирлери орус, тилине таржума этилинген ва Дагъыстанда йимик, Москвада да басмаханалардан чыгъярылгъан «Чёллени акъ къызы» деген пьесасы театрларда ойнала.

Бийкени яратывчулукъ ёлундагъы уystюнлюклери аслам багъалангъан, сыйлы атлар, гъюреметли грамоталар берилген, айрокъда «Дагъыстанны халкъ язывчусу» деген ат къазангъан.

Бийке! Сени къалам къардашларынг сен ругъдан тюшмей, чёллерингни торгъай сесингден магърюм этмей яшамакъны ёрайбыз!

Биз сенден сюонебиз!

«Къарчыгъаланы» атындан.

Бийке Кулунчакова

Къурчакъ

Гиччинев яш йимик, мен оюнчакълар сатылагъан тюкенни ягъындан гъеч паражат оътиоп гетмеге болмайман. Къурчакълагъа чы айрокъда къарап къаламан. Къара гёзлери булангъыларын да, гёк гёзлери булангъыларын да, сари чачларын да, къара чачларын да, сёйлеп болагъанларын да, сёйлемейгенлерин де – къурчакъланы

нечиклерин де ушатаман. Къызыма мен алгъан чакъы къурчакълар!

Бир керен, Беризат деген къурдашым эсиме тюшюп, мен ёл чыкъмагъа онгарылдым. Биз кёпден берли гёрюшмеген эдик. Ёлгъа тюшгенче, озокъда, Беризатны къызына, къызыл яякълы Земфирагъа сари чачлы, гёк гёзлю бир арив къурчакъ да алдым.

Мен гелгенге сююнүп, Беризат учуп айланып йиберди. Ондан-мундан лакъыр этебиз, сыр чечебиз. Тамашамы, яш заманыбызда айрылмайгъан къурдашлар эдик. Лакъырны гючлюлюгүндөн, мен Земфира гъякъа къурчакъы берме де унутуп къалдым. Сонг ону, магъа савгъат къаравуллайгъандай тикленгенин эс этин:

— Гъейлер, бу къызгъа бир къурчакъ алыш гелгенмен, бир къурчакъ! — деп, мен сумкамны ачдым. — Къара чы мунда!

Мени къолумдан лент чырмалгъан къутукъну алажанда, къызызъаш бираз кепленгендей болгъан эди, тек ону ачып, ичинден къурчакъны чыгъаргъанда бираз сама да сююнмеди. Ойнап авара да болмай, Земфира къурчакъны оъзге оюнчакъларын сакълайгъан ерге элтип гелди.

Бу иш мени юрегиме бек таъсир этди. Оътесиз къыйналдым. Ону башгъа, мени яшавум булан, оътген йыллар булан байлавлу себеби болмаярай.

— Не болгъан сагъа? Неге сёйлемей токътадынг? — деп, Беризат магъа соравлу къарады да, гъазирине шеклendi. — Нени де ойлашып, негер де къийналып турма. Земфираны оюнчакъларындан кёп заты ёкъ. Дагъысын айтмагъанда, беш къурчагъы бар! Сен гелтиргени булан алты болду! Тангала, балики, бирдагъы бирев къурчакъ алыш гелме ярай!

— Гъай аман... Не билейим...

— Заманлар алышынгъан, — деп, Беризат мени къучакълады, гёнгюмню алды. — Ойлашмай къой.

Биз дагъы да лакъыргъа белсендинк.

— Аминат не этип тура?

— Яхшы... Арив яшап тура, — деди Беризат. Сонг кюледи. — Ону къурчагъы эсингдеми? Атасы шагъардан гелтирген къурчакъ. Маша.

Юхламагъа биз кёп геч ятдыкъ. Ятгъан сонг да лакъыр эте туруп, мени юхум къачды. Яш йылларым, оюнларыбыз гёз алдындан таймай эди.

Давдан сонг алты йыл оътген вакъти. Магъа да, къурдашыма да алтышар йыл бола. Тарчыкълыкъ тайып битмеген,

хыйлы зат етишмей. Къурсакъларыбыз тойса да, устьюбюз-боюбуз ямавдан толгъян.

Биз уьчюбюз де дайм бирче ойнай эдик. Эришмей, къыйышып ойнайбыз. Кёбюсю гъалда Барезитларда болабыз. Уйде ойнап ялкъгъанда, оъзенге бағып тербенебиз. Эсги чюпюреклерден къурчакълар этип ойнамагъа биз айроқъда муштарлы эдик.

Аминатны Маша деген къурчагъы бар эди. Яш заманыбызда биз ону булан кёп ойнадыкъ, кёп къувандыкъ. Аминатны анасы Тангсылыв, къурчакъны къызыгъанып, къызына да, бизге де хыйлы урушду. Ол бир керен Аминатны ярайгъан күйде тёбелеме де тёбеледи...

Ольтен йыллар, бизин яшлыгъыбыз, давдан сонгъу тарчыкълы вакътилер бир де унутулмас. Гъали йимик арив оюнчакъланы гёзюбюз де гёrmей эди.

– Аминатны гиччи уланкъардашы эсингдеми? – деп, Беризат дагъы да кюледи. – Гъали ол бир залим болгъан. Асгерден де къайтып, къатын алма айлана. Къурчакъны хатириндеп биз ону нечакъы гётепип айландыкъ! Гъали бир затны да билмей, унутгъан.

– Гиччи эди...

Биз гечени узагъында лакъыр этдик. Ёлдашларыбызны да, сав юртну да эсге алдыкъ. Бир заманларда харбуз урлама баргъаныбызгъа, оъзюбюз де инанып болмай, бек гъайранлыкъ этдик.

Тюзю, биз, къызъяшлар, харбузлукъгъа гирмей, уланъяшлар гелтирген харбузланы къуругъан канавгъа ташый эдик. Биздеги айланыш! Сонг, яшыл отларда олтуруп, харбуз ашайгъаныбыз! О харбузланы татлилиги! Устьюбюз-боюбуз ярамайгъан болуп, ахшам уйге къайтагъанда ойгъа бата эдик. Анамны магъа: «Я, сен къачан адам болажакъсан?!» – дейгени буссагъатда да къулагъыма чалына. Магъа йимик, къурдашларыма да шолай сёзлер аз айтылмады.

Адам болмакъны гъакъында биз оъзюбюз де ойлаша эдик.

Мени къурдашларым, Беризат булан Аминат, тизив адамлар болажакъыга бир заманда да шекленмегенмен. Олар шолай адамлар болуп да чыкъды. Аминатгъа гъали-гъалилерде Республиканы ат къазангъан врачи деген ат берилиди. Юртну халкъы огъар ажайып абур эте. Хапарсыздан авруп, Аминатгъа къан ийберме тарыкъ болгъанда, больнициагъа къартлар да етишип гелген дейлер. Беризат буса учитель болуп ишлей. Оъзюню касбусун ол гъакъ юрекден сюе. Тынчтурмаслагъа билим бермек учун гечеси-гюню булан чалыша.

Яшда мени булан бирче ойнагъан аявлу къурдашларым муна шолай адамлар.

Бир керен Аминат бизин булан ойнамагъа гелмей къалды. Къарадыкъ, къарадыкъ – гёрюмей. Не болгъанны билме сююп, артындан уюне бардыкъ. Барсакъ, Аминат да, гиччи къызардашы Еминат да да бир арив къурчакъ булан ойнап тура. Гъайран болмакъдан, мен де, Беризат да авузларыбыз да ачып, къурчакъгъа къарап къалгъанбыз. Булай арив затны биз бир заманда да гёrmеген эдик. Арив десенг арив, уллу десенг уллу, бир къурчакъ дагъы! Аминатны атасы колхозда бухгалтер болуп ишлей, шагъаргъа кёп юрой. Артдагъы гезик баргъанда, къызына къурчакъ гелтирген. Аминат да сююне, огъар къошулуп Еминат да сююне. Биз де сююнджюкъ.

– Чечларына! – деди Беризат. – Сапсари!

– Гёзлерине! – дедим мен. – Больница да ишлейген Маша баживню гёзлери йимик, гёк-гёк!

– Гертилей де, Маша баживню гёзлерине ошай! – деп, Аминат да гъайран болду. – Чачлары да ошай. Мен эс де этмеген эдим.

Аминатны къурчагъына биз барыбыз да бирче Маша деп ат къойдукъ.

Юртну больницасында ишлейген Маша деген орус врач къызыны биз де,

оъзге яшлар да кёп сюе эдик. Больница да тюгюл, юртну орамларында да ол бизин булан сёйлемей туруп, башыбызыны сыйпамай туруп, бир де оытюп гетмей эди.

Аминатгъа атасы арив къурчакъ гелтирген сонг, биз оъзюбюз этеген чюпюrek къурчакълар булан ойнап болмайгъан болдукъ. Олардан шоссагъат гёнгюбюз чыкъды. Энни гъар гюн Аминатлагъа юрюйбюз. Маша булан ойнай туруп, оларда гече къалма да разибиз. Бир-бирде ата-анабыз гелип, бизин гючден йимик алыш гете. «Таманыгъыз, адамлар ялкъындыр сизден, – деп, айып этелер. Аминатны анасы Тангсылыв биз гелгенни, гертилей де сюймей эди. Биз ону ойлашибызмы? Къашлары тююлгенни гёргенде нечакъы тартынсақъ да, бир якъгъа бурулгъандокъ, бары да затны унутабыз. Къурчакъда чыгъайбыз. Къурчакъ саялы биз буларда не этме де, не ишлеме де разибиз. Абзарын-ууюн сибиребиз, сув ташыйбыз, тавукъларына ем салабыз, Аминат булан Еминатны гиччи уланкъардашын Къазибийни гётерип айлана къалабыз. Этме тарыкъ затны да этип, тез-тез къурчакъгъа чабабыз.

Еминат бары да затны буза эди. Текаран къылына тийсенг, барып анасына арз эте. Тангсылыв да этип геле. Еминат ялкъынча къурчакъ дагъы бизин къолубузгъа тюшмей.

Нечик де Аминатлагъа барма онгайсыз болду. Нагагь барсакъ да, оларда къурчакъ булангъы оюнларыбызыны лэззети тайды. Шону учун мен де, Беризат да бир керен Аминатдан бир гечеге, артындағъы гюн эртенокъ гелтирежекке къурчагъын алыш гетген эдик. Бизге бардыкъ, Беризат да гече бизде къалды. Къурчакъны гёргенде, анам:

– Гертилей де, арив экенсен, – деди, бирден пашман болуп. – Яшлар сени сюймей де нечик болсун... Гъей, яшлар! Сиз муны урлама сама урламадыгъызымы?

– Тилеп бир гечеге алгъанбыз, – дедим мен. – Эртенокъ элтип бережекбиз, мама.

Анам бираз ойлашды, бети къайгъылы болду, тек сёйлемей къойду.

Эртен биз къурчакъны алыш баргъанда, Аминат оъзлени абзарында йылай туруп табулду.

– Не болгъан?

– Йылама. Биз этип болагъан кёмек?

Аминат башын чайкъады. Йылавун токътатып болмай, ол бир гъалларда бизге оъзюню къыйынын англатды. Бизге къурчагъын берген саялы, ону анасы яман тёбелеген экен.

– Ге... ге... гетип сама... къалыгъыз, – деди Аминат. – Гёрюп къойса, мама сизге де къычырма башлажакъ.

Айтгъанлай да, шоссагъат уйиден чыгъып гелип, Тангсылыв:

– Ёюлугъуз шундан! – деп къычырды. – Ёкъ болугъуз! Дагъы мен сизин бурай багъып айланып гёрейим! Англадыгъызы? Къурчакъ тарыкъ буса, аталарыгъызгъа тилегиз. Алсынлар барып... акъчасын къызгъанмай буса...

Ол кёп урушду. Уйге къайтгъанда, мен: «Нете булар акъчаны мунчакъы къызгъанып? Бир къурчакъ алма ярамаймы?» – деп, атама да, анама да ачувланып, хыйлы заман къашларымны тююп турдум.

Биз, озокъда, Аминатлагъа багъып дагъы аягъыбызыны да басмадыкъ. Ол оъзю де гёрюнмей эди. Шо күйде арадан бир нече гюн оытдю. Беризат да, мен де алдынгъы оюнларыбызыны башладыкъ, чюпюrekден къурчакълар да этдик, Аминатны да ойлаша эдик. Ахырда ол бизин ягъыбызгъа гелди. Алдына да къарап:

– О къурчакъ энни меники тюгюл. Мама ону Еминатгъа берди, – деди.

Маша деген къурчакъны нечакъы бек сюйсек де, ондан умут уъзген эдик. Аминат да чюпюrekлерден оъзюне къурчакъ этди. Барыбыз да алдын йимик бирче ойнайгъан болдукъ.

Шо гүнлерде атам шагъаргъа барма айланды. Бахчабыздан къайтарылгъан харбузну сатма тарыкъ эди.

– Папа, магъа шагъардан гёк гёзлю бир къурчакъ алып гел. Яхшымы, гъа?

Ол, балики, рази болгъан буса да ярай эди, тек анам арагъа гирди.

– Тилеме, къызыым, – деди анам.
– Тилеме, аявлум, къой.

Папанг сагъа къурчакъ нечик алсын? Къыш етип гележек, бизин буса бирибизни де аякъгъа сукъма затыбыз ёкъ.

Къурчакъдан магъа не шо гезик, не де шондан сонг гъеч пайда чыкъмады.

Мен оьсдюм, школаны, сонг институтну битдирдим. Гъали оьзюмню де яшларым бар. Олагъа кёп къурчакълар да, башгъа оюнчакълар да алынгъан. Тек, неге буса да, гъар тюрлю оюнчакълардан, гёк гёзлю арив къурчакълардан толгъан тюкенлени ягъындан оьте бусам, гъар гезик юрегим бир тамаша къысылып гете. Бу къурчакълар мени яшлыгъымдан урлангъандай, оьтеиз къыйналаман.

Ата-аналаны сагыфасы

Мени тухум терегим!

«Ата-аналаны сагыфасы» «Къарчыгъа» журнал чыкъма башлагъанлы чыгъа. Ону уллулар йимик гиччилир учун ва уллу маңнасы барны бизге хыйлы язгъанлар. Гелигиз, шу сагыфабызыны яшавну гъалиги гъалларына байлап бырындан гелеген, бизин къаныбызды-жаныбызда тамур-тамуруубуздан тармашып оымюрлер-девюрлер сюреген къумукъ миллет хасиятыбыз, къылыгъыбыз, турушубуз, гъасиликалам, бизин къумукълукъ барлыгъыбыз гъакъында гъар-бир къайсы янындан алыш да бир-бирев булан лакъыр юрютейик, ой-пикир алыштырайыкъ. Инг-

деси, оьсюп гелеген наслубузгъа бизин гъакъылбалыкъ хазнабыздан тамагъан, тиеген уългю дарслар болсун. Гиччиден тутуп яшлар оъзлени ата-аналарыны оюн-пикирин, яшавгъа, дюньягъа къаравларын, англавларын билсинлер. Балики, оланы ата-аналары булангъы аралыкълары алмашыныр, бир-биревге сыр чечме, оъзлени оъз ою, оъз къаравларын айтма тынч болур, гъакълашма, насиғатлагъа къулакъ асма ёл ачылар. Эсиме геле, сиз жавапланарсыз, сесле-нерсиз.

Сиз нечик ойлашасыз?

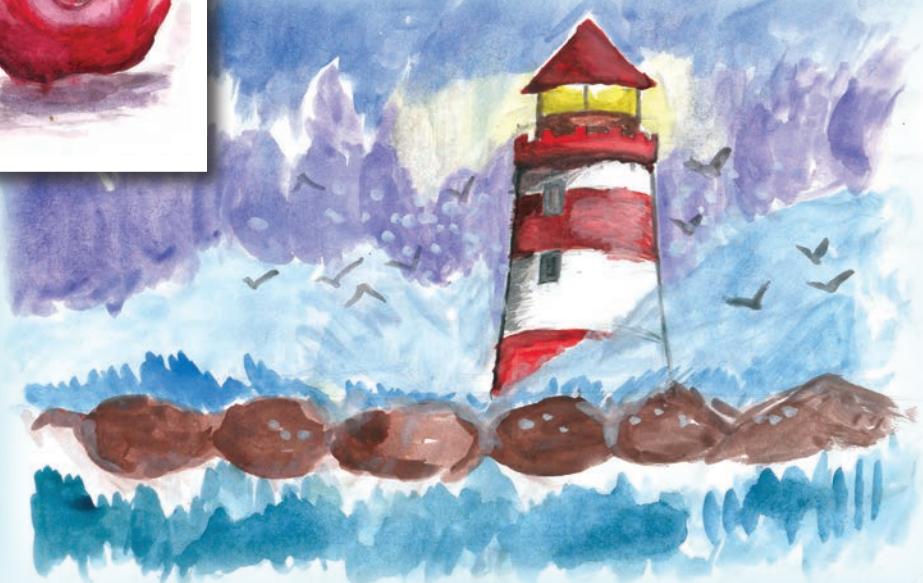
Мени тухум терегим!

Наби Салимгерев

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

Мен ким мен?!

Гелигиз, оъзюбюзню хасиятларыбызны тергеп къарайыкъ. Мунда берилежек соравлагъя «тюгюл» деп жавап бер ва бармагъынгны бюк. Нече бармагъынгны бүксенг, шончакъы очко аларсан. Башладыкъ:

1. Бюкмеге гъазирлеген бармакъларынг, тырнакъ тюплеринг нас сама тюгюлмю?

2. Оъзюнгден уллу адамлар къырыйынгда эретуруп турагъанда, автобусдагъы йымышакъ ерде де яйылып олтуруп, къырдагъы гёzel табиатгъа къарап, леззет алмагъя боламысан?

3. Таныш ата-аналагъа салам бермеге герек заманда, оланы гёрмейгев болуп, оътиоп сама да гетмеймисен?

4. Бошгъапгъа чыгъармай, къазандан алыш ашаса, аш татывлу бола деп гъисап этемисен?

5. Байрам тепсиде олтургъанда, хоншунгну гъайын этегенни орнуна, оъзюнге лап яхшы гесеклени сама сайламаймысан?

6. Учитель сен билмейген затны сораса хатириング къаламы?

7. Шкафда нече таза къольявлугъунг, чорабынг, гёлегинг къалгъанны сама унутмагъанмысан?

8. Чёп ташлама тарыкълы болуп гетсе, ахшам къарангы болсун деп къаравуллап сама турмаймысан?

9. Оъзюнгден яхшы ойнайгъан гиши булан шахмат ойнама къоркъмаймысан?

10. Оъзюнге, этеген ишлериnge разимисен?

Бешден артыкъ бармагъын бюкген гиши оъзюню гъакъында бурай айтмагъя бола: мен тюз ёлдаман, мен культурный ва яхшы адам болажакъман. Уч, эки яда бир бармагъын бюкген гиши – бир-бир яман хасиятларындан къутулма къараса яхшы».

*Телман Асакъаев,
Мотурбийкъала орта школаны 9-нчы
класыны охувғу яшы.*

АЗИЗ ХАЛАЙЫМ

Халайым Умразиятны эсделигине

Яллав июль гюнүндө
Агъа гёзьяшларыбыз.
Тезленип гетип къалды
Аявлу Халайыбыз.

Ёкъсан дагъы сен бизге,
Аявлу улланам.
Сагъынып йиберемен,
Суратынга къарасам.

Элли экинг де гелди,
Азиз мени Халайым.

Къайдан, къайда, Халайым,
Излеп сени табайым.

Яшларынг гъали не этер,
Сенсиз нечик яшажакъ.
Гече-гюн де эсгерип,
Гёзьяшлары агъажакъ.

Халайым, Аллагъ сени
Гюнағъларынгны гечсин.
Женнетлени тёрюнде,
Болмагъа наисип этсин!

КЪОНАКЪЛАР

Тангда гюн шавла чача,
Иссилигин гёрсете.
Савусгъан чарнай бавда,
Ким геле экен, ким геле.

Гюн шавладан сююнюп,
Хоншу-авулну жыяйыкъ.

Бир-биревден къуванып
Абзарда олтурайыкъ.

Столланы къурайыкъ,
Эмли ашлар салайыкъ.
Къонакълардан сююнюп
Танг къатгъанча къалайыкъ.

Танг къатгъанча турсакъ да,
Бизге ялкъывлу болмас.

Таза тангны танг булан
Башлајақъ къызыл хораз.

АТА ЮРТУМ

Ата юртум дегенде,
Юрек сююнчден тола.
Азиз атам гётерип,
Кёкге чуюгендей бола.

Тотурбийкъалам уллу,
Мен де мунда тувгъанман.
Бириңчи абатымны
Ата юртда алгъанман.

Бизде кёп миллетлер бар,
Татывлукъда яшайбыз.
Къайгъыда ва сююнчде
Бир ағылуге ошайбыз.

Ата юртум тюрлене
Сагъат булан, гюн булан.
Юрегим ойктем бола
Тотурбийкъалам булан.

СЮЮНЧЮБЮЗ КЪАЛМАГЪАН

Бабум Супуйну эсделигине

Эки жума гетгенде,
Янгыз къоймай Халайны.
Августну он уьчюнде
Бабум да гетип къалды.

Не тамаша яшавдур,
Арт-артындан гетеген.
Бир-бирде бола шолай,
Инанып да битмейген...

Къапу алда бола эдинг
Шанжалынгда олтуруп.
Чыгъя эдинг гъар гезик
Уйде ялкъывлу болуп.

Мен гелгенде янынга,
Къучакъларынг яя эдинг.
Гелмей узакъ къалгъанда
Мени бек сагъына эдинг.

Арив лақъыр эте эдик
Экибиз де олтуруп.
Кампетлер бере эдинг
Киселерим толтуруп.

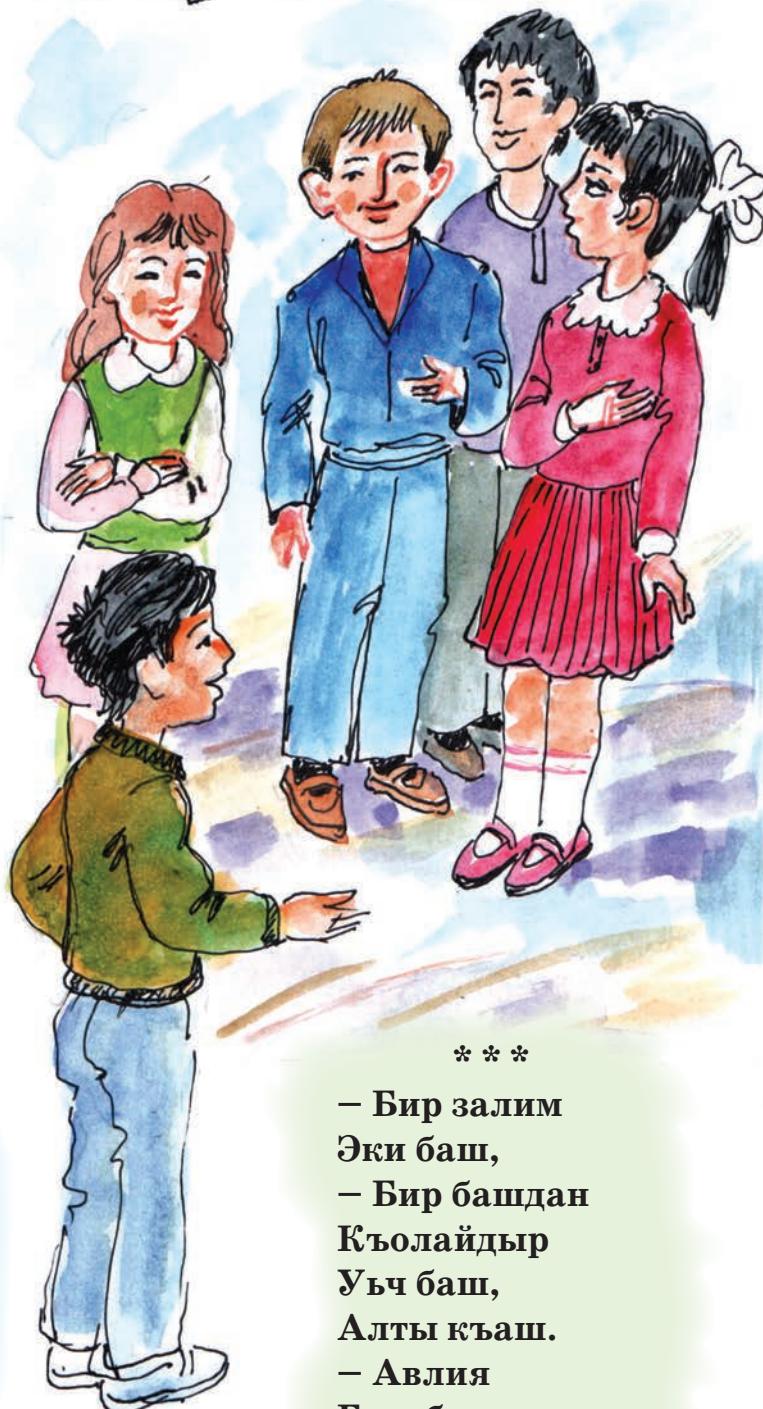
Нече де къыйын бола
Айрылмагъа жанлагъа.
Ювукъ адамлар гетип,
Сююнчюбюз къалмагъан.

Къумукъ яшланы фольклорундан

* * *

- Баш бармагъы.
- Иш башлар.
- Иман бармакъ.
- Иш ташлар.
- Орта бармакъ?
- Къоралар.
- Сонггъу бармакъ?
- Оралар.
- Чиначайынг?
- Барысы да
Бир болуп,
Юмурукъгъа
Къысылар.

* * *

- Башбармакъ?
- Ата бармакъ.
- Иман бармакъ?
- Оймакъ баш.
- Орта бармакъ?
- Оракъ баш.
- Сонггъу бармакъ?
- Солкъа баш.
- Чиначай?
- Инче яш.
Не этсе де,
Гиччи яш.
- Кампетге
Ачар къаш!

* * *

- Бир залим
Эки баш,
- Бир башдан
Къолайдыр
Уъч баш,
- Алты къаш.
- Авлия
Бош башгъа
Къапланар
Къангъып таш.

Сиз би алма - сюемисеңиз?!...

ГЕРТИМИ ЭКЕН ДАГЪЫ?...

ГЕРТИЛЕЙ ДЕ КРОКОДИЛЛЕР ТАШЛАНЫ ЮТАМЫ?

Ажайып буса да ва амма герти! Бу денгиз гъайванланы тамаша мердешлерин англатма тынч. Чагъыл ташлар Крокодилни ашкъазанындагъы уллууллу гесеклени увата, Ондан къайры да крокодилге денгизни тюбюне тюшмелек учун авурлугъун артдырма кёмек эте. Крокодилни таштатлигини она шолай дагъы да пайдасы бар....

...ГЁК ХОРТМА – ИНГ ДЕ ГЮЧЛЮ АВАЗЛЫ ГЪАЙВАНМЫ?

Дюр, о герти! Бу эмизивчөлөр (млекопитающие) кимни де оъзлени зор къычырыкълы авазы булан сангзырав этме бола. Оланы «сёйлевю» инг де гючлю колонкаланы тавушундан артыкъ авазлы. Хортмаланы къычырыгъы 800 юз чакъыримлагъа етише....

...ЯШМЫН ЯШНАЙ!

Яшмын яшнайгъанда терек тюпге гирип яшынма тарыкъмы? Ёкъ, бирдокъда ярамай! Неге тюгюл, яшмын тереңке урма бола, бийик болуп не гёрюнсе яшмынны тергевүн тарта ва огъар яшмын ура...

...КЪОЯНЛАР КЪОРКЪАЧМЫ?

Къоянлар шонча да шолай къоркъач жанлармы дагъы? Тюгюл! Бош ёммакъ! Яшлар учун язылагъан ёммакълар болсун, мультфимлер болсун къоянны гъаман къоркъач этип гёrsетелер, амма гъабас! Озокъда, душмандан къачмаймы? Ва амма болмагъанда – узун къулакълыбыз итти – итти дю тырнакъларын ва тишлери булан оъзюн якълама уруна, Озокъда дагъы якълама да якълай, къачма да къача.

Шейит-Ханумны таржумасы.

Төңгюңден

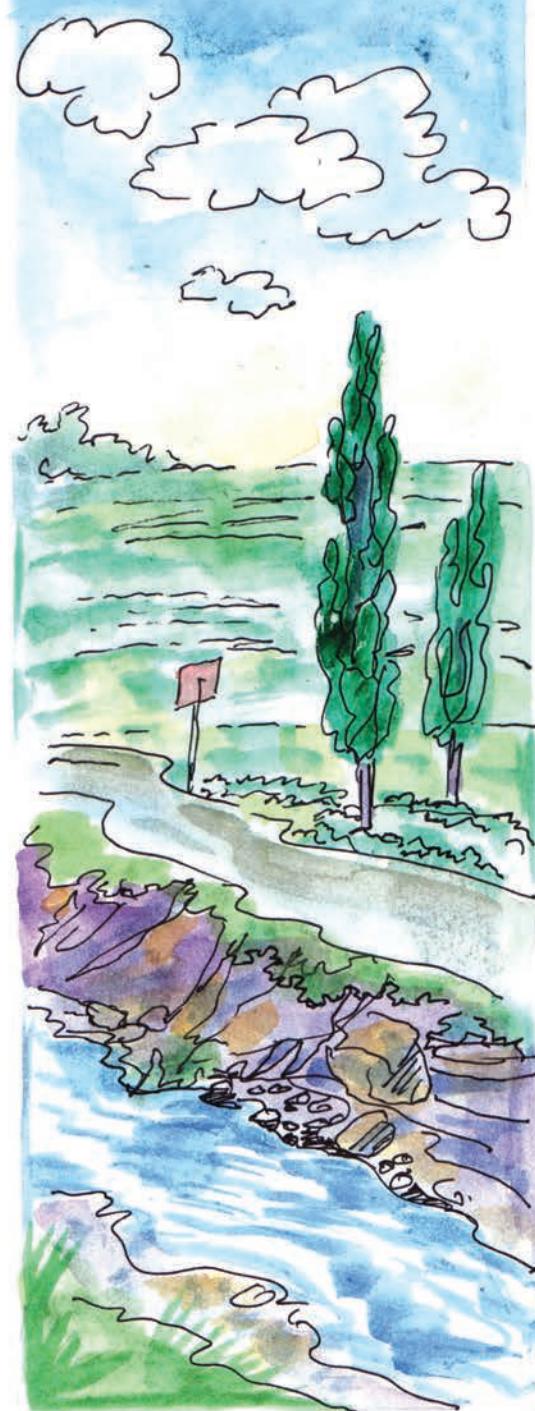
уәйрәнмәсө!

Магъаммат Атабаев,
Дагыстанны халкъ шаири

Къумукъ тюзюм

Къумукъ тюзюм –
Анам мени, абайым,
Къулач яйып,
Къучакълама чабайым,
Ювшанлыкъда тавшан йимик
Тас болгъян
Талайынгны сени къайдан табайым?!
Къумукъ тюзюм –
Атам мени, атайым,
Сен юхла, мен
Къаравулда къатайым,
Аламатдай мени къумукъ тюзюмню
Сатгъанны тап алашасын сатайым.
Халкъым мени,
Къалкъым мени, къалкъаным,
Сенсиз магъа сокъмакъ да ёкъ,
Ёл да ёкъ,
Авур ёлда авуп атдан тюшсем мен,
Тартып мени тургъузмагъа къол
Да ёкъ.

Ювшан ийис, юаш этип барагъян,
Пастан ийис, танавунгну ярагъян,
Къумукъ тюзюм,
Алтын гюзюм, юзюгюм,
Онгмай къалсын сагъя яман ёрагъян!
Халкъым мени –
Къалкъым мени, къалкъаным,
Сенсиз магъа макъам да ёкъ,
Йыр да ёкъ,
Эркин тыныш алыш, эркин айланма
Сенсиз магъа авлакъ да ёкъ,
Къыр да ёкъ.
Къумукъ тюзюм – сойген
Къызыым, къызашым,
Сенсиз магъа язбаш да ёкъ,
Яй да ёкъ,
Къумукъ тюзюн,
Анасындай сагъынып
Айланагъян къумукъ яшлар
Къайда ёкъ?!

Шеңбүл ~ Жаңары
Димшебе,
Долгостоящие
жазық шалуры

Яңы ёммаңы!

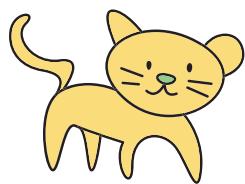
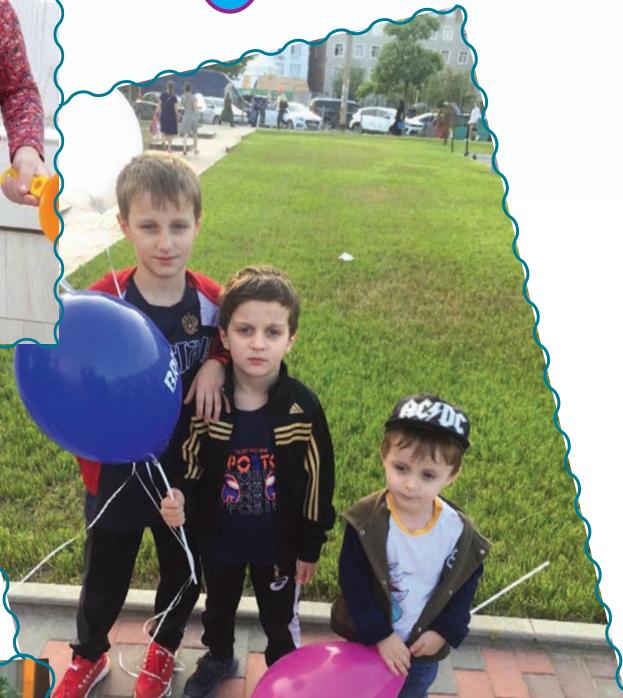
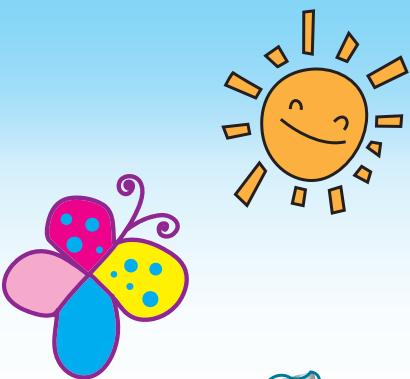
Къар ява
Бир тамаша.
Учгъунлай,
Гёз къамаша!

Гёбелеклердей,
Гъона!
Гъатта бурнума къона!

Гъар учгъун –
Лопа-лопа,
Бирлери чи гиччиней,
Булай аламат къышны
Гёремен биринчилей!

Учгъунлар ойнай, уча,
Къоналар гъар бутакъғъа,
Къыш ошай
Мен билмейген
Яңы, сырлы ёммаңы.

Абусупияндан Алтынгъан

Къанатлы Сөзлер

Дюньяда абурлу да, ахыратда талайлы да болмагъа суюген, китаплардан арив къылыхъулар уйренмели.

Эдепли, арив къылыхъулар бала овзю булан тартгъан алтындан багъалыдыр.

Аз сёйлеп, кёп тынгламакъ – герти адамлыкъ.

Гъакъылы бар айрылмас ерге унутмас сёзниу айтмас.

Дюньяда ата-анагъа этген къуллукъдан артыкъ зат ёкъ.

Тюз гишини гъар ким де сюер.

Айтывлар

Яман атгъа мингинче, яяв юрю талгъынча.

Дав къайгъы бере, паракатлыкъ сююнч бере.

Атаны игитлиги – улангъа намус, атагны осаллыгъы – улангъа илыкъ.

Аривлук ахшамгъа ерли, яхшылыкъ – оылгюнче.

Ярадан къоркъын явгъа гирмес.

Ашны къатыгъы – ач болуп ашамакъ.

Мишикни къанаты болса, кёкде къушну къоймас эди.

Чапмай туруп, къунан тайлар ат болмас.

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

6/2021

ноябрь – декабрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ № ТУ05-00413 от 22.04.2019 г. выдан
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
Ш. Алишева (ред. выпуска)
П. Абдулаева
А. Абдуллатипов
С. Алиев
С. Мамаева

Художественный редактор З. Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера М. Муталибов
На обложке коллаж из работ художников
М. Муталибова и А. Джабраиловой

Формат 60x84 1/8.
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 3,03.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 15.12.2021 г.
Тираж 1112 экз.
Заказ № 1148.

Типография:
ООО «Издательство «Лотос».

Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок»
и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,
на полугодие – ПМ963.

Цена свободная.